

NAKU

NASJONALT KOMPETANSEMILJØ
OM UTVIKLINGSHEMMING

Utvikling

OKTOBER 2015 NUMMER 3 ÅRGANG 9 WWW.NAKU.NO

TEMA:
**Seksuelle
overgrep**

Hovedreportasje

«Si det til noen»

Det tause får ord i Sortland kommune

Bestill gratis abonnement på naku@hist.no

NAKU
NASJONALT KOMPETANSEMILJØ
OM UTVIKLINGSHEMMING

Utvikling kommer ut med fire utgaver i året og abonnement er gratis ved henvendelse til NAKU. Redaksjonen forbeholder seg retten til å korte ned bidrag.

ANS. REDAKTØR

Karl Elling Ellingsen

REDAKTØR

Laila Hoff Johansen

REDAKSJON

Karl Elling Ellingsen

Kim Berge

Laila Hoff Johansen

Lis Cathrin Stavrum

Kari Wuttudal

Synnøve Aasan

PÅ FORSIDEN

Illustrasjonsfoto

BIDRAGSYTERE

Tone Øiern

LAYOUT OG PRODUKSJON

Klipp og Lim AS, Trondheim

FORSIDEFOTO

Kim Berge

KONTAKT

Redaksjonen tar i mot tips på

TEL: 73 55 93 86

E-POST: naku@hist.no

www.naku.no

ISSN

1504-7016

1893-6350 (online)

s. 3 **TETT PÅ**

s. 4 **NYTT OG NYTTIG**

s. 5 **REPORTASJE:**

«Si det til noen»

Det tause får ord i Sortland kommune

s. 10 **LÆR MER**

s. 11 **ARTIKKEL:**

Avhør av personer med utviklingshemming

s. 14 **KRONIKK:**

Anna Bjørshol & John-Ingvar Kristiansen

BUFDIR

Leder

Forebygging og håndtering av seksuelle overgrep

LAILA HOFF
JOHANSEN

Rådgiver, NAKU

Personer med utviklingshemming er spesielt sårbare og utsatte for seksuelle overgrep. Vi definerer seksuelle overgrep som enhver form for fysiske og/eller psykiske seksuelle handlinger eller krenkelser. Et overgrep betyr at et menneske krenker et annet menneskes rettigheter. Selv om vi vet dette, oppleves seksuelle overgrep som vanskelig å forholde seg til. Samtidig som vi vet at utviklingshemmede har en større risiko for å bli utsatt for seksuelle overgrep, ser vi at det er få overgrepssaker som blir anmeldt. Nærpersoner og tjenesteytere har behov for informasjon og kunnskap om temaet, som hvordan vi kommuniserer med utviklingshemmede om seksuelle overgrep, hvordan kan vi forebygge seksuelle overgrep og hvilke lover som gjelder.

Barne- ungdoms- og familiedirektoratet, Bufdir har laget en nettside, vernmotovergrep.no. Her finnes retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming og en veileder til retningslinjene. Det er også utarbeidet plakater og opplæringsmateriell som kan lastes ned. Det er viktig at ansatte på alle nivå kjenner til materialet og hvordan det skal brukes, både på ledernivå og hos ansatte som arbeider direkte med utviklingshemmede. Målet er at materialet også virker forebyggende, slik at seksuelle overgrep ikke begås.

Kommunene har ansvar for å heve kompetansen på området gjennom opplæring av ansatte, samtidig som det innarbeides et system og praksis for varsling og håndtering. Det må være et krav at ansatte som

jobber med personer med utviklingshemming har kunnskap om seksuelle overgrep og hvordan retningslinjene skal brukes.

I dette nummeret av Utvikling besøker vi Sortland kommune som siden 2011 har drevet et prosjekt med mål om å redusere forekomsten av seksuelle overgrep, et prosjekt som har fått oppmerksomhet både lokalt og nasjonalt. I reportasjen møter vi flere fagpersoner som forteller hvordan de jobber med innføring og implementering av Bufdirs retningslinjer i kommunen. Kanskje reportasjen kan gi innspill til hvordan dere kan jobbe med temaet i din kommune? Artikkelen i denne utgaven er skrevet av Rolf-Arne Sætre fra Kripos. Kripos har vært med på kvalitets-sikre Bufdirs nettside. Sætre påpeker viktigheten av spesialkompetanse for gjennomføring av avhør av utviklingshemmede, og samtaler med nærpersoner som kjenner den som skal avhøres godt. De som har mistanke om at en person utsettes for seksuelle overgrep, har plikt til å ta ansvar, melde fra og anmelde saken til politiet. Det må jobbes med samhandling mellom de ulike instansene. Alle må føle trygghet og ha tillit til at seksuelle overgrep mot utviklingshemmede tas alvorlig og blir prioritert og fulgt opp av kommunen.

Utvikling

Bladet Utvikling gis ut av Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU). NAKU er opprettet av Helsedirektoratet. NAKU skal bygge broer mellom fagmiljøer og tjenesteytere i kommunene,

slik at vi sammen kan jobbe for å bedre levekårene for mennesker med utviklingshemming. NAKU er opprettet som en selvstendig enhet ved Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST). Se www.naku.no.

«Hvordan kan vi jobbe for å forebygge seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming og hvordan kan vi sikre at overgrepssaker blir håndtert på riktig måte?»

WENCHE FJELD,
SPESIALRÅDGIVER VED SYKEHUSET
INNLANDET HF.

Jeg er opptatt av at utviklingshemmede skal respekteres for at de har en utviklingshemning. Det betyr at vi skjønner hva det vil si å ha forståelsvansker. Vi kan ikke kreve at utviklingshemmede selv skal definere sitt bistandsbehov, men skal tilby oss å bistå slik at vold og overgrep ikke skjer. I praksis vil det si å etablere rammer som gir mulighet for å leve et trygt liv, og at hjelpere er så nær i hverdagen, at risikosituasjoner raskt blir avdekket. Samtidig skal utviklingshemmede få kunnskap om seksualitet og at alle har rett til å ha et godt seksualliv basert på likeverdighet. Utviklingshemmede skal vite forskjellen mellom gode og dårlige forhold. Alle som står utviklingshemmede nær, skal vite om rettigheter og retningslinjer hvis det er mistanke om overgrep. At man handler, slik at den utviklingshemmede blir ivaretatt, men samtidig har mulighet for å kunne få en sak gjennom i rettssystemet. Det betyr at alle utdanningsinstitusjoner har obligatorisk undervisning om hva utviklingshemming er, undervisning om seksuelle overgrep og hvilke konsekvenser det kan ha å bli utsatt for overgrep. Samt hva hjelpere kan gjøre for å forebygge overgrep, men også hvordan man kan følge opp utviklingshemmede som har vært utsatt for vold og overgrep.

MONICA SANDERSEN,
RÅDGIVER STATENS BARNEHUS
TRONDHEIM

Barnehuset møter den voksne med utviklingshemming i forbindelse med dommeravhør, og mistanke om at personen har opplevd vold eller overgrep. Vi henviser til Habiliteringstjenesten for videre behandling og oppfølging. Å forebygge nye overgrep er sentralt og kan gjøres på flere måter. Barnehusene har fått opplæring i bruk av Kroppskunn og Sexkunntesten. De egner seg godt til å få et bilde av kunnskapsnivået om kropp og seksualitet. Forebyggingsarbeidet vil være å gi kunnskap om kropp, seksualitet, intimgrenser, følelser, og hva som er god og dårlig berøring. Opplæringen må være konkret og følge personens utvikling. Forebygging må starte tidlig. Allerede i barnehage og skole kan en ha rollespill med jevnaldrende for å øve seg på å sette grenser. Nærpersoner må være åpne for å snakke om god seksualitet. Ved å skape et seksualvennlig miljø vil det være lettere å vite hva som er riktig og galt. Personer med utviklingshemming bruker også sosiale medier og godt nettnett bør inn i opplæringen. For å sikre at overgrepssaker blir håndtert riktig må en sørge for tilgjengelig kunnskap til nærpersoner på de ulike arenaer. Jeg vil anbefale to offentlige nettsider som tar deg gjennom prosessen

steg for steg: Bufdirs nettside vernmotovergrep.no, som har retningslinjer og veileder og kurset «Ingen hemmeligheter» på Helsekompetanse.no sine sider. Seksuelle overgrep er like skadelig for personer med utviklingshemming som for alle andre. Dessuten er de ekstra utsatt og trenger nærpersoner som våger å tro på at det skjer.

**RÅDGIVNINGSGRUPPEN FOR
UTVIKLINGSHEMMEDE I BÆRUM
KOMMUNE**

Hva kan min kommune gjøre for å forhindre seksuelle overgrep mot voksne mennesker med utviklingshemming? Viktig at jeg er beskyttet og føler meg trygg. Kommunen må ta dette på alvor og tørre å snakke om det og informere meg om hva jeg skal gjøre hvis jeg blir utsatt for et seksuelt overgrep. Kommunen må bruke det materialet som er laget og som finnes på sidene til barne- ungdoms og familiedirektoratet. Kommunen må også informere om hva et seksuelt overgrep er og dele ut brosjyren som vi har vært med på å lage til alle utviklingshemmede i kommunen. De må ha tid til å snakke om det som står der. Kommunen må informere miljøpersonalet som er rundt meg om hva som er reglene når det gjelder seksuelle overgrep. Det er viktig å starte informasjon tidlig, på alle skoler, og også informere på arbeidsplasser, fordi noen fortsatt bor hjemme selv om de er voksne.

NYTT OG NYTTIG

facebook

Husk å lik oss på Facebook!

ARRANGEMENTER

REHAB-2016: Arrangeres 25.-27. januar på Radisson Blu Royal Garden Hotel i Trondheim. Her vil det bla. bli stilt spørsmål om hvordan kommunehelsetjenesten skal møte utfordringer med store pasientgrupper som har behov for habilitering. Les mer på www.fagligforum.no

Å VÆRE VOKSEN MED EN SJELDEN DIAGNOSE OG UTVIKLINGSHEMMING: Fagkurset arrangeres av Frambu og ønsker å gi deltakerne økt kunnskap om hvordan de kan tilrettelegge for gode tjenester for voksne og eldre med en sjelden diagnose som innebærer utviklingshemming. Kurset arrangeres 31. mars 2016 på Frambu. Les mer på www.frambu.no

Nytt rundskriv om tvang og makt

Dette rundskrivet, IS-10/2015 erstatter rundskriv IS-10/2004, Lov om sosiale tjenester kapittel 4A- Rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming. Rundskrivet til helse- og omsorgstjenestelovens kap. 9 inneholder de enkelte bestemmelsene med kommentarer. Videre inneholder det omtale av viktige temaer ved yting av helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming. Rundskrivet kan lastes ned fra Helsedirektoratets sider:

Helsedirektoratet.no

HELSETILSYNET

Rettigheter og klagemuligheter som gjelder helse- og omsorgstjenester

Helsetilsynet har en egen nettside med en oversikt over mulighetene for å klage på helse- og omsorgstjenester og hvordan klager blir behandlet. Her finner du informasjon om bla. klagemuligheter og klagebehandling, rett til kommunale helse- og omsorgstjenester, rett til informasjon, medvirkning og selvbestemmelse og rettigheter til spesialisthelsetjenester/sykehustjenester. Du kan lese mer her på Helsetilsynet sine sider:

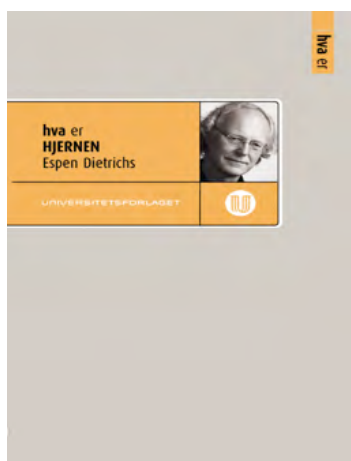
Helsetilsynet.no

En innføring i kunnskapsbasert praksis i vernepleie.

Vernepleiere er autorisert helsepersonell med sosialfaglig profil. Vernepleie utøves på mange arenaer og nivåer i velferdstjenester, oppvekstetater og NAV i samarbeid med forskjellige tjenestemottakere og yrkesgrupper. I denne boken presenterer forfatterne innholdet i en kunnskapsbasert vernepleiefaglig kompetanse. De tar opp hvordan ulike rammebetingelser og forskjellige tjenestemottakere får betydning for en fagutøvelse der systematikk og samarbeid er sentralt.

www.kunnskapsforlaget.no

Bok om hjernen

Hjernen er vårt mest fascinerende og komplekse organ, ansvarlig for personlighet og selvbevissthet og alt det som kjennetegner mennesket. Espen Dietrichs har skrevet boka (2015) og får fram at det å ha en vitenskapelig og nevrobiologisk forklaring på menneskets oppførsel og følelser, ikke reduserer det overveldende, unike og vakre, men også skremmende ved disse funksjonene. Boka kan bestilles på

www.universitetsforlaget.no

Sterkt lag: Mange er med på laget når Tone Johansen (foran) skal koordinere arbeidet med retningslinjer mot seksuelle overgrep i Sortland kommune: Fra v. Kjellrun Olausen, Berit Voktor, Robert Larsen, Sture Jacobsen, Marthe Solbakken og Heidi Regine Johnsen i ulike roller.

«Si det til noen»

Det tause får ord i Sortland kommune.

REPORTASJE - Hvem er det greit å være kjærester med? Marthe Solbakken blar fram et bilde på Ipad-en og peker. - En ung og en gammel? Har de lov til å være kjærester med hverandre, tror du?

TEKST OG FOTO: Tone Øiern

Bor du i Vesterålen og har en utviklingshemming har du nok møtt Marthe og spørsmålene hennes, enten du deltar på kursene som hun holder eller dere har enesamtaler ved barne- og voksenhabiliteringsteamet til Nordlands-sykehuset Vesterålen på Stokmarknes.

Er du fra Sortland kan det nok tenkes at du er spesielt vant til å snakke om kropp, seksualitet og hva som er greit og ikke greit, godt og ikke godt. Hos helse-søster, i barnehagen eller på skolen.

Blå by fikk nye innbyggere
Sortland er kjent for de luftige

brospennene som på 70-tallet samlet flere øysamfunn i Vesterålen til ett rike, med den blåmalte byen ved sundet – Sortland by – som karakteristisk knutepunkt. Viktige hendelser i kommunen er også at den på starten av 90-tallet ble beriket med nye innbyggere i kjølvannet av HVPU-reformen. Da tilbød Sortland kommune seg å bli vertskommune for tidligere beboere fra institusjonen Håløytunet. Måten kommunen utformet boliger og arbeidsmarkedstiltak på, vakte oppsikt. På det meste huset og ytte kommunen tjenester til 25-30 beboere med psykisk utviklingshemming fra andre kommuner. Som andre sortlendinger med behov for bolig og oppfølging,

bor de i samlokaliserte boliger og får tjenester av Miljøtjenesten. Fremdeles har Sortland noen voksne innbyggere med denne bakgrunnen.

Klok av skade

- Seksuelle overgrep rammer personer med utviklingshemming hyppigere enn andre. Vi var ikke noe unntak, sier helse- og omsorgsleder Sture Jacobsen. Kommunens ansatte opplevde på nært hold hvor sårbare og utsatte personer i gruppen kan være, og hvor galt det kan gå når overgrepene ikke kommer fram i lyset og blir godt nok håndtert.

– Skadevirkninger er noe mange må leve med gjennom hele livet. De

Åpent øye: - Viktigere enn kunnskap er å tørre å ha øye for muligheter for at overgrep skjer, sier helse- og omsorgsleder Sture Jacobsen på Sortland.

Æ E MÆ: Robert Larsens motto slår godt an på skolebesøk.

medfører også store kostnader for miljøet mennesker skal leve i og er ressurskrevende for kommunen.

Dette er en del av bakgrunnen for at seksuelle overgrep de siste 10 årene er satt på kartet i Sortland, med hjelp av Marthe Solbakken og en haug andre like engasjerte fagfolk i og utenfor kommunen.

Kultur for seksuelt helsevern

Utfordringer med å håndtere seksuelle overgrep førte veiledere fra Institutt for klinisk sexologi og terapi i kontakt med kommunen. De introduserte sitt fag for lydhøre lokale fagfolk, deriblant helse- og omsorgssjefen selv.

– Etter hvert oppsto et fagmiljø med god kunnskap på området seksuell helse, forteller Sture Jacobsen. – Men minst like viktig som kunnskap, var nok at vi våget å tro at overgrep og krenkelser faktisk kan finne sted.

I 2011 fikk kommunen ekstra drahjelp fra Fylkesmannen i Nordland til å starte «Prosjekt forebygging av seksuelle overgrep» med en mengde tiltak

som befolkningen møtes med fra de er nyfødte til de er ferdige med videregående skole. Målet er å redusere omfanget av seksuelle overgrep og gi tidlig og relevant hjelp til personer som rammes.

Æ E MÆ og KIS

Tiltakene overfor barn og unge i kommunen er det helsesøster Berit Voktor og pedagog Robert Larsen som står for. Blant annet oppsøker de alle skoleelever i 7. klasse med undervisningsbolken Æ E MÆ som skal fremme kunnskap om og trygghet på egen kropp og seksualitet, samt mot til å si fra. Et liknende opplegg gjennomføres i barnehagene.

Helsepedagog Robert Larsen er kursleder og ikke i tvil om at kursene nytter.

– Når ungdom får denne kunnskapen tar de gode seksuelle valg, og ofte debuterer de senere seksuelt, sier han.

Helsesøster Berit Voktor erfarer at opplegget treffer personer med ugrie opplevelser bak seg.

– Undervisningen både i barnehage og skole fører til at ting kommer til overflaten. I kjølvannet av Æ E MÆ får

vi tilbakemeldinger om at barnehagebarn og elever har fortalt om overgrep: Fordi de har fått ord og begreper om hva det gjelder, fordi de de har lært at de skal si det til noen, og ikke selv føler skyld for hendelser.

Som alle andre deltar også elever med utviklingshemming i denne undervisningen. Som en styrking av det lokale tilbudet arrangerer Marthe Solbakken i habiliteringsteamet kurs om kropp, identitet og seksualitet (KIS), spesielt rettet mot ungdom med utviklingshemming. Målet med dette kurset er at ungdom med utviklingshemming skal utvikle et godt forhold til sin egen seksualitet og at overgrep skal forebygges. Et ledd i KIS-samtalene er å gå gjennom hvem hver enkelt skal snakke med hvis noen gjør noe med deltakeren som han eller hun ikke liker.

Fordel å være i forkant

Marthe Solbakken har arbeidet med barn og voksne med utviklingshemming siden 1991 og har tatt en toårig utdanning som sexologisk rådgiver. Det

Helsesøster tar tak: – Undervisning om kropp og seksualitet i barnehage og skole fører overgrep og krenkelser opp til overflaten, sier helsesøster Berit Voktor.

Sexologisk veileder Marthe Solbakken i habiliteringsteamet tar konkrete utgangspunkt for undervisningen.

er hun som tar imot de av pasientene som henvises til habiliteringsteamet til Nordlandssykehuset Vesterålen på grunn av utfordrende seksuell atferd og spørsmål knyttet til seksuell helse.

Kursvirksomheten som startet i 2011 tilbys alle teamets brukere:

– Vi tar opp hva som er privat, og hva som ikke er det, å kose med seg selv, å ha eller venn eller kjæreste, hva

man gjør med en venn og hva med en kjæreste. Mange trenger – og får – begreper om anatomi. Mangler du kunnskap om kroppen og om egne og andres grenser, har du større risiko for både å bli utsatt for og selv begå seksuelle overgrep, sier kurslederen. Ifølge Marthe Solbakken medvirker kursene, sammen med personale og pårørendes økte oppmerksomhet om temaet, til at utfordrende seksuell atferd nå fanges opp tidligere enn før: – Det lønner seg å være i forkant.

Hjelp til å gå videre

Hvordan skal en ansatt eller privatperson i Sortland kommune gå fram hvis han får kunnskap om et seksuelt overgrep? Allerede i 2008 hadde kommunen ferdig interne «retningslinjer for rapportering og behandling av mulige og mistenkte seksuelle overgrep» som beskriver hvilken framgangsmåte som skal følges i slike saker. Informasjon og retningslinjene er forkynt, blant annet gjennom et todagers kurs om barn, seksualitet og seksuelle overgrep som 500 kommunalt ansatte har deltatt i. Krisepermer basert på de interne retningslinjene finnes i alle barnehager og skoler.

I 2012 ble personer og etater som har ulikt ansvar i sakene samlet i et konsultasjonsteam ved seksuelle overgrep mot barn. Teamet kan brukes av privatpersoner eller ansatte som er usikre på om barn blir utsatt for seksuelle overgrep eller ikke. Til sammen har deltakerne god kunnskap om hvilke instanser som har ansvar i slike saker. Blant annet er politiet representert i teamet. Det behandler alle saker anonymt.

Til nå har kommunen hentet inn ekstern kompetanse fra habiliteringstjenesten dersom sakene gjelder voksne med utviklingshemming, men i disse dager arbeider kommunen med å forsterke teamets kompetanse, slik at det også kan behandle saker der personer med utviklingshemming er involvert.

Grunnmuren er lagt

Forsterkningen av konsultasjonsteamet er ett av flere tiltak som kommer i stand i kommunen i 2015. Et eget prosjekt skal implementere retningslinjer som spesielt →

Begynner i boligene: Tone Johansen i Miljøtjenesten har ansvar for implementering av Bufdir's retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming i Sortland.

skal gjelde seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming i kommunen. Etter vedtak skal dette dokumentet ta utgangspunktet i nye retningslinjer med tilhørende veileder utviklet av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, ved siden av selvfølgelig å trekke veksler på de tidligere erfaringene med interne retningslinjer, krisepermer, konsultasjonsteam for barn og unge og omfattende kursingen av ansatte i kommunen.

Tone Johansen fra Miljøtjenesten i kommunen har ansvaret for implementeringsarbeidet, i samarbeid med en arbeidsgruppe. Hun synes at de langt på vei kommer til dekket bord.

– Tiltakene som kommunen har allerede har fått «på stell» er i tråd med anbefalingene i Bufdir's retningslinjer, sier hun.

Fokus på observasjoner

Tone Johansen er vernepleier og jobber til daglig i Miljøtjenesten med oppfølging av beboere i samlokaliserte boliger. Det er blant de 150 ansatte her at implementeringen skal ha utgangspunkt, blant annet ved at de skal gjennomgå obligatoriske kurs om innholdet i retningslinjene.

– Overfor brukerne skal vi fortsette å tilby kurstilbudet i regi av habiliteringstjenesten. I tillegg skal vi kartlegge sårbarhetsfaktorer knyttet til brukeren, risikofaktorer knyttet til bomiljø, gjøre personlige trygghetsvurderinger og utarbeide personlige trygghetsplaner med utgangspunkt i verktøyet Sikring mot overgrep av utviklingshemmede (SUMO), forteller Johansen. Koordinatoren håper at resultatet vil være at medarbeiderne har enda høyere beredskap på å fange opp tegn på seksuelle overgrep.

– Retningslinjene fra Bufdir inneholder en god sjekkliste som kan være nyttig å gjennomgå under kurs. Vold og seksuelle overgrep som ikke oppdages, kan ikke stoppes. Det viktigste er å «ha oppe» at overgrep kan skje, sier Tone Johansen. Å henge opp en godt synlig plakate om hvor ansatte eller privatpersoner skal henvende seg ved mistanke, vil også være en påminning om at vi skal ha høy beredskap.

Hvem gjør hva

I regi av prosjektet skal det også utarbeides en oversikt over kontaktpersoner og instanser i og utenfor kommunen med beskrivelser av hvilket ansvar hver av dem har ved overgrep overfor personer med utviklingshemming. Det gjelder politi, legevakt, Statens Barnehus, og habiliteringstjenesten.

– Bufdir's retningslinjener foreslår at det opprettes ressursteam eller overgrepsteam i kommunen, tilsvarende konsultasjonsteamet hos oss. Vårt kompetanseteam skal derfor forsterkes med kompetanse om utviklingshemming.

Kommunene må gjøre jobben

Helse- og omsorgsleder Sture Jacobsen lar sjelden en sjanse gå fra seg for å markedsføre tiltakene kommunen gjør for å begrense seksuelle overgrep, både overfor barn og unge og personer med utviklingshemming. Han er overbevist om at befolkningen på Sortland har langt flere ord for å si fra om overgrep og krenkelser enn tidligere: – Hvis vi skal lykkes i oppfølging av et overgrep, må den som er utsatt kunne si fra, sier han.

– Hvis du ikke har begreper for det som har skjedd deg: hvordan kan du da

FAKTA

Retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming

-Seksuelle overgrep omfatter fysiske og/eller psykisk krenkelse av seksuell integritet. Noen ganger er det opplagt at det dreier seg om overgrep, andre ganger er man i tvil. Iverksett retningslinjene også ved tvil.

-Retningslinjene skal sikre at den som kan ha vært utsatt for seksuelle overgrep blir ivaretatt og fulgt opp på en god måte. Når du som ansatt får kjennskap til mulige overgrep, har du et selvstendig ansvar for å melde dette videre. Retningslinjene skal også sikre at ansatte som mistenker eller hører om mistanke om overgrep får hjelp til å håndtere dette.

-Det er viktig å begrense hvor mange som får informasjon om overgrepet. Samtidig er det viktig å dele informasjon for å stoppe overgrep på andre arenaer eller mot andre personer. Det er ansvarlig leders oppgave å vurdere hvilken informasjon som skal gis, og hvem som skal få denne, eventuelt i samarbeid med politiet. Ansatte har taushetsplikt om informasjon de får i saken.

-Alle ansatte skal vite hvor perm med retningslinjene befinner seg til enhver tid, og de skal være kjent med innholdet. Plakaten om retningslinjene skal henge på kontor, personalbase, administrasjon og lignende.

si fra? De forebyggende og helsefremmende innsatsene vi har gjennomført de seneste årene handler om å normalisere seksualitet og gi folk et vokabular. Deretter skal det være rutiner og gode samarbeidslinjer mellom fagfolk.

– Suksessen med å bekjempe seksuelle overgrep beror aller mest på hva vi gjør i kommunen. Ingen kan vente at noen gjør det for oss.

Hva gjør politiet?

«Politioppgaver overlates til politi», står det i Barne- ungdoms- og familiedirektoratets retningslinjer ved seksuelle overgrep mot personer med utviklingshemming. Men hvordan jobber politiet med overgrepssaker mot personer med utviklingshemming? Vi spurte politibetjent Heidi Regine Johnsen. Heidi har som oppgave å ta avhør av sårbare personer i Midtre Hålogaland Politidistrikt. Til daglig jobber hun ved Sortland

lensmannskontor. Her deltar hun også i kommunens konsultasjonsteam som formidler kunnskap til ansatte og privatpersoner om hvordan politiet og andre arbeider ved seksuelle overgrep eller mistanke om det.

– Politiet arbeider ulikt i akutte overgrepssituasjoner og ved mistanke om overgrep. I akutt-tilfellene skal det settes i verk ransaker, pågripelser og legeundersøkelser av både overgrepsuttatt og mulig overgriper. Alt skal skje så raskt som mulig for å sikre bevis. I saker der miljøtjeneste, pårørende eller skole melder om mistanke, er det en lengre prosess som starter med at det gjøres undersøkelser og innkalles til vitneavhør. Hvis du er vitne, er det en fordel om du har notert konkrete fakta, som tid og sted. Hvis du siterer den antatt fornærmede, kan det være en fordel å ha ført en logg som gjengir ordrett hva vedkommende sier. La ham eller henne fortelle fritt uten press eller påvirkning fra andre.

Deretter opprettes det sak og tilrettelagt avhør av den fornærmede berammes. Tilrettelagte avhør er en ny betegnelse for avhør av barn, utviklingshemmede og personer med tilsvarende funksjonsnedsettelse, der en blant annet skal sikre at det brukes avhørsteknikker som er tilpasset disse gruppene. Etter et nytt regelverk for slike avhør skal første avhør som hovedregel tas uten at mistenkte blir siktet eller varslet; dette vil trolig senke terskelen for å melde fra til politiet og minske risikoen for at barn og sårbare voksne blir utsatt for nye overgrep og trusler i tiden mellom anmeldelse og avhør.

De som skal følge et tilrettelagt avhør er politijurist, fornærmedes bistandsadvokat, forsvarer, etterforsker og en habil verge. Avhøret finner som regel sted i et av Statens Barnehus. I rommet skal bare avhører, fornærmede og en tiltroperson være til stede; de andre kan følge avhøret på video. Etter nye bestemmelser som trår i kraft 1.oktober 2015 er politiet pålagt å iverksette avhøret innen en uke fra varslingen/anmeldelsen.

– Vi prøver å få det til så raskt som praktisk mulig i forhold til å innkalle alle personene jeg nevnte, skaffe flybilletter osv. En slik sak har høy prioritet.

FAKTA

Retningslinjer ved mistanke om seksuelle overgrep

–En mistanke kan for eksempel baseres på at du legger merke til fysiske tegn eller endringer i en persons oppførsel som kan tolkes som et symptom på at han eller hun er utsatt for seksuelle overgrep. Et annet eksempel er observasjon av at en ansatt eller andre bryter intimitetsgrenser, eller har seksualisert atferd som virker påfallende. Det kan også være når en person forteller om eller gir hint om at overgrep kan ha funnet sted.

–Ved mistanke om seksuelle overgrep er enhver ansatt forpliktet til umiddelbart å melde fra til ansvarlig leder. Hvis mistenkte er leder, meldes det fra til ledernivå høyere enn den som er mistenkt. Ansvarlig leder har ansvar for at den utsatte blir ivaretatt og fulgt opp enten saken blir anmeldt eller ikke.

–Dersom det er tvil om hvordan en mistanke om seksuelle overgrep skal håndteres skal virksomhetsleder/daglig leder, i samråd med øverste ledelse, kontakte politiet/Statens Barnehus for en vurdering. Saken kan diskuteres med dem uten at man trenger å oppgi navn på dem man mistenker er berørt eller involvert i saken.

– Hvordan avhøres personer med utviklingshemming?

– I regelen er det bare polititjenestefolk med videreutdanning fra politihøgskolen om skal foreta tilrettelagte avhør av barn og personer med utviklingshemming. Avhøret skal ledes av politijurister. Et viktig mål er å få en fri forklaring. Metoden er såkalte sekvensielle avhør, som starter med en kontaktetableringsfase og fortsetter over andre, spissere faser. Det gjelder også å ha kartlagt mest mulig på forhånd. For eksempel vil bilder av steder være en god støtte i avhøret av personer som fungerer på et lavt utviklingsnivå.

– Kan du love fornærmede at dere i politiet skal stoppe overgrep eller krenkelse i framtida?

– Jeg prøver å trygge ham eller henne på at vi skal gjøre så godt vi kan for å få slutt på det han eller hun har fortalt. Jeg pleier å si at «Ingen skal være nødt til å oppleve det du har fortalt nå.»

FAKTA

Retningslinjer ved akutt situasjon

–«Akutt med nærhet i tid» kan være når du blir vitne til at det blir begått seksuelt overgrep. Et annet eksempel er når en person forteller, eller at det er fysiske tegn på, at han eller hun nettopp har blitt utsatt for et seksuelt overgrep.

«Akutt med fare for gjentakelse» er der dere får mistanke om, eller det blir rapportert overgrep som for så vidt kan ligge tilbake i tid, men hvor offeret er i ferd med å sette seg i en situasjon hvor faren for nye overgrep er overhengende.

–Ved kjennskap til seksuelle overgrep er ansatte forpliktet til umiddelbart å melde fra til ansvarlig leder. Du skal varsle ansvarlig leder så fort som mulig. Ansvarlig leder skal varsle politiet. Hvis kontakt med nærmeste leder ikke er mulig å få til umiddelbart eller er hensiktsmessig, ta kontakt med ledernivået over eller politiet. Ansvarlig leder har ansvar for at den utsatte blir ivaretatt og fulgt opp enten saken blir anmeldt eller ikke. Informer de som trenger å vite om dette, for å kunne ivareta personen.

Dette er utdrag fra Bufdirs retningslinjer og veileder ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming. Disse finner du på nettsiden **vernmotovergrep.no**

Fri fortelling: Målet med et avhør er at man skal få fram en mest mulig fri fortelling, sier Heidi Regine Johnsen, polititjente ved Midtre Hålogaland politidistrikt.

Lær mer!

www.vernmotovergrep.no. En nettside med retningslinjer, plakat og en veileder

En gruppe fagpersoner har på oppdrag fra Bufdir utviklet retningslinjer som på en lett måte skal vite hvordan du går fram når du har mistanke om seksuelle overgrep mot voksne personer med utviklingshemming. På nettsiden finner du både retningslinjer, plakat og en veileder til retningslinjene som kan lastes ned. Her finner du også opplæringsmateriell for ansatte i tjenestene for utviklingshemmede og relevante fagartikler i tillegg til e-læringskurs. Håpet er at materialet vil heve oppmerksomheten og kompetansen om seksuelle overgrep mot personer med utviklingshemming, og at det kan bidra til å kvalitetssikre prosessene rundt både anmeldelse og ivaretagelse. Retningslinjene viser blant annet hvem som skal kontaktes ved mistanke eller akutte situasjoner, forpliktelse til å melde fra, håndtering, ivaretagelse og varsling av pårørende mm. Målet er at materialet også skal virke forebyggende, slik at overgrep ikke begås. Det er også laget en letteste brosjyre som er utgitt på flere språk. Materialet kan lastes ned gratis fra

www.vernmotovergrep.no

Bok: Utviklingshemming og seksuelle overgrep- rettsvern, forebygging og oppfølging

Mangelfull eller fraværende opplæring innen temaet seksualitet for personer med utviklingshemming er snarere regelen enn unntaket. Man vet også at det er en stor grad av usikkerhet både i første- og andrelinjetjenesten når det gjelder å håndtere overgrepssaker som berører mennesker med utviklingshemming. Boka er ment som et bidrag til å heve handlingskompetansen på dette utfordrende feltet. Boka er skrevet av K. Eggen, W. Fjeld, S. Malmo og P. Zachariassen (2013). Boka kan lastes ned gratis her:

http://www.oslo-universitetssykehus.no/omoss/_avdelinger/_nevrohabilitering/_Documents/Utviklingshemning_seksuelle_overgrep_net.pdf

Kropp, identitet og seksualitet. Opplæringsverktøyet KIS har blitt nettbasert

Kropp, identitet og seksualitet er et opplæringsverktøy som kan brukes i opplæring, veiledning og i samtaler om temaet kropp, identitet og seksualitet. Opplærings-

verktøyet består av CD med tegninger, bilder og filmer og perm med tekst og historier. Målgruppa er ungdom med en funksjonshemming, med hovedvekt på ungdom med utviklingshemming. Verktøyet skal være et bidrag til at målgruppen kan utvikle en tryggere identitet og bedre seksuell gjennom opplæring, veiledning og i samtaler. Noen av temaene er: kropp, identitet, seksualitet, venner og kjærester, seksualitet, prevensjon/kjønns sykdommer og seksuelle overgrep. Opplæringsverktøyet er utviklet av habiliteringsteamet for voksne ved Nordlandssykehuset, og kan bestilles ved å sende mail til voksenhabilitering@nlsh.no. Du finner også kurset på helsekompetanse.no

Følelser, kropp og samspill- et idehefte for alle som jobber med ungdom og voksne med utviklingshemming

Mange etterlyser metoder og ideer til å jobbe med identitet, sosial fungering, forståelse av egne og andres følelser og forskjellen på vennskap og kjærlighet. I dette heftet finner du eksempler på hvordan man kan bruke leker, rollespill, bilder og annet for å lære og ha det moro. Ideheftet kan brukes i skoler, familier, bofellesskap, arbeidsplasser og på fritidsaktiviteter. I heftet finner du også tips til annet materiell og nyttige nettsteder. Heftet er laget av sykehuset Østfold (2012), avd. HAVO og HABU. Heftet kan lastes ned her fra Helsedirektoratet.no sine sider

Avhør av personer med utviklingshemming

– Et felt som krever spesialkompetanse

ARTIKKEL I løpet av 2013 og 2014 ble det registrert 108 dommeravhør av voksne personer med utviklingshemming på barnehusene i Norge. I samme periode ble det gjennomført ca. 6000 dommeravhør av barn i alderen 3-16 år. At disse tallene ikke står i forhold til hverandre er lett å se da vi vet at utviklingshemmede er en sårbar gruppe som har større risiko for å bli utsatt for vold og overgrep.

TEKST: ROLF-ARNE SÆTRE, POLITIOVERBETJENT KRIPOS

Forskning antyder at utviklingshemmede har dobbelt så stor risiko for å bli utsatt for overgrep som resten av befolkningen.

Og enda mer skremmende blir det

når man skal «lete» i statistikken etter utviklingshemmede barn og barn med andre funksjonsnedsettelse som kan være utsatt for overgrep. Det er sjeldent det gjennomføres avhør av barn med funksjonsnedsettelse.

Startskuddet for barns rettsikkerhet

har gått for lengst og man har kommet et godt stykke på veg, men voksne utviklingshemmede og kanskje aller mest de utviklingshemmede barna fikk ikke være med da startskuddet gikk for noen år siden. Nå henger de langt etter og det er mange som må ta ansvar slik at barn

Rolf-Arne Sætre, politioverbetjent Kripo

og voksne med utviklingshemming ikke utsettes for overgrep.

Tilrettelagte avhør av sårbare personer

Det er Straffeprosesslovens § 239 som regulerer ordningen om dommeravhør: «Ved avhør av et vitne under 16 år eller et vitne med psykisk utviklingshemming eller tilsvarende i en sak om forbrytelse eller forseelse mot sedelighet skal dommeren ta i mot forklaringen utenfor rettsmøte, når han finner det ønskelig av hensyn til vitne eller av andre grunner». Dommeren tilkaller da en «særlig skikket person» fra politiet til å gjennomføre dommeravhøret på hans vegne. Hensikten med denne formen for avhør er at vedkommende skal slippe å møte i retten for å avgi forklaring der. I stedet for å møte i retten vises avhøret på film under hovedforhandlingen.

Denne ordningen er i endring, og fra og med oktober i år skal ikke lenger dommeren være tilstede og lede disse avhørene. Da skal en politijurist lede avhørene som da vil hete «tilrettelagte avhør». Avhørene vil fortsatt bli gjennomført av en politietterforsker med særskilt kompetanse.

Mange som arbeider innenfor dette fagfeltet har sett frem til denne endringen, blant annet da man håper og tror at avhørene kan gjennomføres på et raskere tidspunkt enn tidligere siden færre mennesker må involveres i prosessen. Det er også gledelig å se at utviklingshemmede

og personer med nedsatt funksjonsevne blir godt ivaretatt i den nye forskriften. Avhør av denne gruppen skal nå gjennomføres som tilrettelagte avhør på ett av landets barnehus.

Det å gjennomføre dommeravhør av utviklingshemmede og personer med nedsatt funksjonsevne kan være krevende og stiller store krav til kompetanse hos den som skal gjennomføre avhøret. Det krever kunnskap om ulike diagnoser og hvilke begrensninger de ulike diagnosene kan medføre. Det stiller krav til at man er godt forberedt på hvordan den utviklingshemmede er som person, slik at avhøret best mulig kan tilrettelegges etter vedkommendes behov.

Avhør av voksne med utviklingshemming skjer i hovedsak på et barnehus. Navnet «Statens barnehus» er omdiskutert, og mange føler det diskriminerer voksne med utviklingshemming. Uansett er barnehusene beregnet for voksne med utviklingshemming, og barnehusene plikter å tilrettelegge forholdene også for denne gruppen. En eller flere ansatte på hvert barnehus har kompetanse på dette fagfeltet og skal sørge for at denne gruppen blir godt ivaretatt mens de er til avhør. Det er også viktig for den som skal gjennomføre avhøret at man har støtte fra en ansatt på barnehuset med særskilt kompetanse innenfor dette fagfeltet.

Når det gjelder avhør av en så uensartet gruppe mennesker er det vanskelig å kunne tilegne seg tilstrekkelig med

kunnskap for å dekke alle utfordringer. Derfor er samtalen med verge eller andre som kjenner vedkommende som skal avhøres veldig viktig. Avhør handler om å tilrettelegge for god kommunikasjon og gjensidig forståelse av hverandre. Dette vil aldri politiet klare uten hjelp fra de som kjenner den som skal avhøres godt.

Ny metode

I 2010 startet Kripo i samarbeid med barnehuset i Bergen et prosjekt som heter «Sekvensielle avhør», dette er en avhørsmetode som er spesielt tilpasset førskolebarn. Vi ser etter mange gode erfaringer at voksne og barn med ulike diagnoser også har nytte av denne metoden. Avhørene tilrettelegges bedre slik at personens ulike behov blir ivaretatt. Avhørene tar lengre tid, men resultatet blir veldig mye bedre. I 2015 startet Politihøgskolen en helt ny utdanning, «avhør av sårbare personer i straffesaker». Utdanningen skal sikre at førskolebarn og utviklingshemmede blir møtt av en godt forberedt og dyktig avhører. En stor del av denne utdanningen gjaldt avhør av utviklingshemmede og personer med nedsatt funksjonsevne.

Som dommeravhører på Kripo får jeg anledning til å gjennomføre mange utfordrende avhør. Kripo bistår politidistriktene med dommeravhør av førskolebarn og av voksne med ulike diagnoser som gjør dem særskilt sårbare. Det kan være utviklingshemmede, autister

Foto: Statens barnehus Trondheim

eller personer med andre utfordringer som gjør kommunikasjonen vanskelig. Vi er tre ansatte på Kripos som bistår politidistriktene med dommeravhør. Det betyr at de aller fleste dommeravhør gjennomføres av politidistriktenes egne etterforskere med utdanning i avhør av barn og ungdom.

Holdninger

«Det er straffbart å ikke anmelde til politiet eller på annen måte å søke å avverge en straffbar handling eller følgene av den, på et tidspunkt da dette fortsatt er mulig og det fremstår som sikkert eller mest sannsynlig at handlingen vil bli eller er begått», jmf. straffeloven § 139. Plikten til å avverge gjelder uavhengig om man er underlagt taushetsplikt eller ikke.

Helsepersonell skal på eget initiativ varsle politi dersom det er nødvendig å avverge alvorlig skade på person eller eiendom.

Det vil si at dersom man mistenker at en person utsettes for straffbare handlinger, eksempelvis seksuelle overgrep eller vold, har man en selvstendig plikt til å avverge dette.

Allikevel utsettes personer med utviklingshemming for overgrep i dag uten at det anmeldes til politiet. Ofte anmeldes forholdet lang tid etter at forholdet ble avdekket, gjerne flere måneder etter at man har blitt kjent med mistanken. Det er trolig flere og sammensatte årsaker til at slike straffbare forhold ikke

anmeldes eller anmeldes for sent.

Når opplysninger om et straffbart forhold fremkommer i for eksempel en boenhet for utviklingshemmede, er det ofte usikkerhet i forhold til om det faktisk har skjedd et overgrep. Derfor velger man å vente med å anmelde forholdet til politiet til man er tryggere på at en anmeldelse er den riktige løsningen. Denne «ventetiden» kan forringe politiets etterforskning vesentlig blant annet ved at avgjørende spor kan gå tapt.

Det er også usikkerhet omkring hvem man skal varsle og hvordan man skal håndtere en mistanke om at en person kan være utsatt for overgrep. Det finnes rett og slett ingen plan for hvordan man skal håndtere slik informasjon. Usikkerhet og frykt for å gjøre vondt verer gir grunnlag for å la være å anmelde til politiet.

Saker der personer med nedsatt funksjonsevne er vitner stiller store krav til politiets etterforskning. Dette er saker som krever stor innsats for å fremskaffe informasjon som kanskje ikke vitnene kan gi som følge av funksjonssvikten. Dersom ikke sakene etterforskes tilstrekkelig kan dette føre til at hjelpeapparatet velger å finne andre løsninger enn å anmelde forholdet. Politiet er avhengig av tillit i systemet som arbeider med utviklingshemmede.

Buudir har i samarbeid med godt kvalifisert personell laget retningslinjer for hvordan man skal håndtere mistanke om overgrep blant voksne

utviklingshemmede. Disse er tilgjengelige på Buudir sin hjemmeside eller på vernmotovergrep.no. Jeg mener at dette materialet også må tilpasses barn med ulike diagnoser, og at bruken må gjøres obligatorisk for alle kommuner i landet.

Når samhandlingen mellom tjenesteytere og politi ikke fungerer får det store konsekvenser for dem som er involvert. Ikke bare for den som kan være utsatt for overgrep, men også for personer som blir beskyldt for overgrep. Rettsikkerhet handler også om å ivareta de som mistenkes for overgrep gjennom grundig etterforskning og gode avhør. Politiets etterforskning skal være objektiv og belyse saken best mulig.

Et felles ansvar

Det er mange som har ansvaret for at rettsikkerheten til utviklingshemmede og personer med nedsatt funksjonsevne blir ivaretatt. Min erfaring så langt er at samfunnet har mye å gå på i samhandlingen mellom de ulike instansene. Jeg er tilhenger for at man skal ha klare roller og arbeidsoppgaver, men det må ikke gå på bekostning av rettsikkerheten. Personer som arbeider i dette fagfeltet må ta ansvar slik at forsvarsløse personer ikke utsettes for vold og seksuelle overgrep. Man må ta ansvar for at en eventuell mistanke anmeldes til politiet så raskt som mulig slik at etterforskning ikke forringes.

🌐 Utviklingshemmede er spesielt utsatt for overgrep

Kronikk

ANNA BJØRSHOL,
Avdelingsdirektør,
Avdeling for rettferd
og inkludering, Bufdir

JOHN-INGVARD
KRISTIANSEN,
Seniorrådgiver,
Seksjon for likestill-
ing og inkludering,
Bufdir

Mennesker med utviklingshemming er som gruppe særlig utsatt for overgrep. Noen anslag kan tyde på at det er fra to til fire ganger så stor sjans for at du blir utsatt for overgrep dersom du er utviklingshemmet.

På bakgrunn av denne kunnskapen må vi ansvarliggjøre mennesker og myndigheter og øke bevisstheten rundt hvor utsatt personer med utviklingshemming er for overgrep. Dette krever et systematisk arbeid. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) har derfor publisert «Retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming» samt en veileder på nettsiden vernmotovergrep.no.

Rammer mange, men avdekkes sjeldent

Så mange som 14 % av gutter og 30 % av jenter med utviklingshemming kan være utsatt for overgrep. Likevel blir svært få overgrepssaker mot mennesker med utviklingshemming avdekket og anmeldt. Det er vanskelig å få sikre tall på overgrepene. Dette kan skyldes ulike faktorer. Kanskje personen ikke forstår at det er begått overgrep, har problemer med å kommunisere det, er i et avhengighetsforhold til den som begår overgrepet, har blitt truet eller manipulert til å tie eller rett og slett har problemer med å bli trodd. I 2011 ble det foretatt 30 dommeravhør i Barnehusene av voksne personer med utviklingshemming i overgrepssaker. Vi ser konturene av store mørketall.

Mennesker med utviklingshemming er en særlig sårbar gruppe, og både funksjonsnedsettelsen og omsorgssituasjonen de er i kan gjøre det ekstra vanskelig å avdekke et overgrep. Overgriper kan eksempelvis være en annen person med utviklingshemming, en omsorgsperson eller en tjenesteyter. Det er sjeldent at overgriper er en helt fremmed

person. For en person med utviklingshemming kan manglende kunnskap om seksualitet og grensesetting være en medvirkende faktor for både offer og overgriper. Dette gjør at overgrepssakene kan bli komplekse med et uavklart ansvarsforhold.

Effektive systemer og personlig ansvar

Behovet for økt bevissthet og kompetanse om overgrep og håndtering er prekært, også i de kommunale tjenestene. Overgrepene gjør betydelig skade på personens helse og livskvalitet, og overgrepene vil også være kostbare på samfunnsnivå. Følgeskadene i form av endret adferd og dårlig helse kan gi betydelige utgifter ved blant annet «tyngre» bruk av tjenestetilbud og helsetjenester. Siden de fleste overgrep aldri avdekkes, relateres derimot ikke utgiftene til overgrep. Uansett vil arbeidet mot overgrep først og fremst mest på individnivå der overgrepene blir avdekket og stoppet, men enda mer i de tilfellene der vi greier å forebygge slik at overgrepene aldri finner sted.

I et arbeid mot overgrep må man i tillegg til å bruke selve «verktøykassa» som retningslinjer og veileder utgjør, også se på effektive systemer og personlig ansvar. Det ene klarer seg ikke uten det andre. Uten at tjenesteytere og andre opplever at de har et personlig ansvar for å se og forstå, vil ikke systemene bli brukt. Uten et system med tydelige og kjente strukturer som kan støtte og vise vei for den ansvarsbevisste tjenesteyter, vil veien for å håndtere overgrepet kunne bli u håndterlig og en personlig belastning, også for den som vil melde fra. Målet er også at kunnskap og økt bevissthet om overgrep blant dem som jobber med mennesker med utviklingshemming skal virke forebyggende, så overgrep ikke bare kommer fram i lyset og møter nødvendige konsekvenser, men først og fremst ved at overgrep ikke begås.

Systemene må fungere

Det er fylkets og kommunens ledelse som har ansvaret for å ha systemer som fungerer. De ansatte må være kjent med systemene og få opplæring i å bruke dem. Den enkelte må ta personlig ansvar for å bringe saken videre når det oppstår en mistanke om overgrep. "Den enkelte" er her ansatte som er i direkte tjeneste ovenfor mennesker med utviklingshemming, fra ledelse til helgevikarer. Det er også andre tjenester som kommer i kontakt med utviklingshemmede, som helsepersonell, tannlege, ambulans, ansatte på bedrifter, dagsentra, frivillige i idrettslag, støttekontakter, venner, familie og bekjente.

Materiellet publisert på vernmotovergrep.no danner et grunnlag for å sette dette arbeidet i et system. Tilbakemeldinger både fra politi og kommuner er at dette er gode redskap. Her finner både ledelse og tjenesteytere en «oppskrift» for hvordan de bør handle, enten i en akutt situasjon eller ved en gryende mistanke om overgrep. Det er også en oversikt over tegn på at overgrep kan ha funnet sted. Retningslinjene skiller klart mellom hva som er den enkeltes ansvar, ledelsens ansvar og hva som er politiets ansvar.

Bruk materialet i kommunene!

Så langt har flere kommuner gitt tilbakemelding på at de ønsker å bruke materialet som sitt eget. Et viktig punkt i implementeringen er at alle som arbeider med mennesker med utviklingshemming må få kjennskap og opplæring i bruken av retningslinjene. Tips og hjelp til dette finnes på nettsiden vernmotovergrep.no. Her er det blant annet presentert case, hvor personalgrupper kan drøfte casene opp mot retningslinjene. Det er presentert ulike løsningsforslag med kommentarer fra eksperter på området.

I arbeidet med å implementere retningslinjene, bør kommunen også se på hvordan retningslinjene kan settes inn i et større system i arbeid mot overgrep. Har man en kommunal handlingsplan mot vold og overgrep, kan retningslinjene og bruken

av dem settes inn der. Er det et sektorovergripende overgrepsteam eller lignende i kommunen, kan retningslinjen bli en del av ansvarsområdet for denne gruppen. Alternativt kan opprettelsen av et eget team med særlig ansvar for denne gruppen vurderes. Hjelp til å opprette et slikt team finnes på vernmotovergrep.no.

Et overgrepsteam, eller en annen gruppe med tilsvarende funksjon, bør ha alternativer som baserer seg på at en sak kan ha tre utganger:

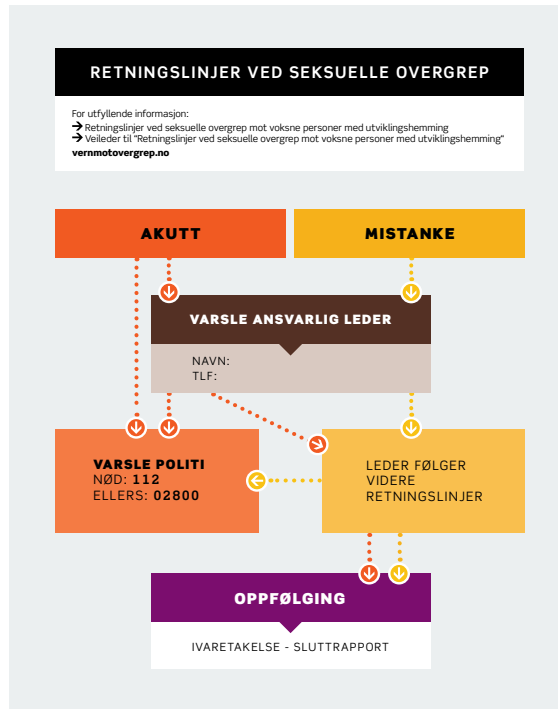
1. En kriminell handling politiet tar seg av.
2. Et forhold som ikke er kriminelt, men for å forhindre mulige fremtidige overgrep, må man gå inn med tiltak og veiledning. Under dette punktet kommer også saker som kommer tilbake fra politiet eller rettsapparat uten fallende dom.
3. Ingen sak. Retningslinjene og veileder gir god hjelp i prosessen på punkt 1, men en kommune må også ha planer og tiltak for saker som faller inn under punkt 2.

Forebygging med mål om eliminerings

Mange overgrep mot utviklingshemmede

begås av andre med utviklingshemming. Kunnskap og bevissthet om egen seksualitet og egne og andres grenser er derfor viktig for å forebygge overgrep. Et viktig forebyggingsarbeid og tiltak kan da være undervisning eller opplæring om nettopp dette. Undervisningsmaterialet «Kropp, identitet og seksualitet» (KIS) ble digitalisert i 2015 som et e-læringskurs tilgjengelig på nettstedet www.helsekompetanse.no. Kurset kan være et hjelpemiddel i forebyggingsarbeidet og er tilgjengelig og gratis for alle som vil ta det i bruk. (Les mer om KIS i «Lær mer», s. 10).

Målet er at «Retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming» og materialet på nettsiden vernmotovergrep.no skal virke forebyggende, så overgrep ikke bare kommer fram i lyset og møter nødvendige konsekvenser, men først og fremst ved at overgrep ikke begås.

B

Economique

NORGE P.P. PORTO BETALT

*Avsender:*Høgskolen i Sør-Trøndelag, NAKU,
Postboks 2320,
7004 Trondheim

Rapport: Selvbestemmelse og bruk av tvang og makt

Hva sier utviklingshemmede som har erfaring med å ha vedtak om tvang og makt? Å bestemme over eget liv er en av de viktigste forutsetningene for en positiv utvikling og for egen identitet. Forskning knyttet til personer med utviklingshemming har internasjonalt og nasjonalt stort sett dreid seg om undersøkelser basert på informasjon gitt av ansatte, familie eller fra observasjoner. Utviklingshemmedes egne tanker og stemmer har i liten grad blitt hørt og det har heller ikke vært fokusert på. Forskingen har en tendens til å dreie seg «om» i stedet for «med». NAKU har gjennomført intervju av utviklingshemmede som har erfaring med bruk av tvang og makt i kommunale tjenester. Rapporten kan lastes ned fra naku.no eller bestilles i papirutgave via naku@hist.no

